

UO‘K 784.95

AKTYOR SHAKLLANISHIDA “VOKAL” FANINING O‘RNI XUSUSIDA

Malikova Dilbar Mirsagdiyevna

*O‘zbekiston davlat san‘at va madaniyat instituti “Vokal” kafedrası
professori v.b., “Do‘stlik” ordeni sohibasi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada “Vokal” fanining aktyorlik mutaxassislarini tarbiyalashdagi maqsad, vazifa va ahamiyati borasida, aktyorda vokal ijrochilik malakalarini o‘zlashtirish, “Vokal” darslarini to‘g‘ri tashkillashtirish hamda vokal o‘qituvchilarining professional sifatlari xususida fikrlar bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: ritm, temp, diksiya, dinamika, repertuar, diapazon, registr, tembr, interval, vokaliz, legato, kantilena, artikulyasiya, monospektakl.

О РОЛИ НАУКИ «ВОКАЛ» В ФОРМИРОВАНИИ АКТЕРА

Аннотация: В данной статье изложены цели, задачи и значения предмета «Вокал» в воспитании актёров, ведётся речь о методах и организациях занятий по предмету «Вокал», освоении вокально-исполнительских навыков, о профессиональных качествах педагогов по вокалу.

Ключевые слова: ритм, темп, дикция, динамика, репертуар, диапазон, регистр, тембр, интервал, вокализ, legato, кантилена, артикуляция, моноспектакль.

ON THE ROLE OF THE SCIENCE OF “VOCAL” IN THE FORMATION OF AN ACTOR

Annotation: In this article, the purpose, task and importance of “vocal” subject in educating acting specialists, acquisition of vocal performance skills in the actor, proper organization of “vocal” lessons and professional qualities of vocal teachers are expressed.

Key words: rhythm, tempo, diction, dynamics, repertoire, range, register, timbre, interval, vocalization, legato, cantilena, articulation, solo performance.

KIRISH. Respublikamizda yosh avlodni har tomonlama yetuk, bilimli, yuksak ma’naviyatli, barkamol bo‘lib yetishishini ta’minlash yo‘lidagi ulkan bunyodkorlik ishlarining muhim jabhalaridan biri ta’lim-tarbiya amaliyotiga yangi, zamon talabiga javob beradigan usullarni joriy qilish va ular asosida o‘qitish samaradorligini oshirish masalalari dolzarb bo‘lib qolmoqda. Musiqasiz, qo‘shiqsiz turmush tarzimizni tasavvur qilish qiyin. Biz bilamizki, kuy,

qo‘shiq – insoniyatning ichki dunyosini boyitib, hayotini go‘zallik sari chorlab, insonni estetik shakllanishi va yashashi uchun asosiy ruhiy – ma‘naviy omil hisoblanadi.

Yangi O‘zbekistonning 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan taraqqiyot strategiyasi va uni “Inson qadrini ulug‘lash va faol mahalla yili”da amalga oshirishga oid Davlat dasturi Prezidentimiz farmoni bilan tasdiqlanib, e‘lon qilingach, hech qancha vaqt o‘tmasdan, 2 fevral kuni yana bir muhim hujjat “Madaniyat va san‘at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarorini imzolanishi davlatimiz rahbari tomonidan ma‘naviyat, madaniyat, san‘at sohalariga jiddiy e‘tibor qaratilayotganini yana bir bor tasdig‘idir. Bugungi kunda teatr san‘ati ijodkorlari ham uzluksiz izlanishdadir. Albatta bugungi tomoshabinning dunyoqarashi o‘zgacha, shu bois aktyor, teatrlarning ijodiy faoliyati ham o‘zgarib bormoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. “Teatr sintetik san‘at bo‘lib, jamiyat hayotida, tomoshabinlarning ma‘naviy va estetik tarbiyasida muhim o‘rin tutadi. Unda dramaturgiya, musiqa, tasviriy san‘at, raqs, me‘morchilik ajralmas birlikni tashkil etadi. Teatrda musiqaning ham o‘rni katta, tomosha turi va janriga bog‘liq holda turli vazifani bajaradi: dramatik spektakllarda yordamchi vosita bo‘lsa, operetta, musiqali dramada so‘z bilan barobar huquqqa ega” [1-B-249].

Spektakllarga ham talab o‘zgacha. Bugungi kun aktyoridan nafaqat ro‘l o‘ynash, balki ba‘zi sahna ko‘rinishlarida mahoratli kuylash, raqsga tushish ham talab etiladi. Shu munosabat bilan teatrlarda musiqa san‘atining turli uslub va yo‘nalishlarida, masalan, rokdan klassikagacha o‘zini namoyon eta oladigan aktyorlarga talab juda katta bo‘lmoqda. Teatr san‘ati yo‘nalishida tahsil oluvchi barcha talabalarni har tomonlama yetuk mutaxassis sifatida yetishib chiqishida “Vokal” fanining o‘rni o‘ta muhimdir. Shu sabab ushbu fan oliy o‘quv muassasalarida mutaxassislik fanlaridan biri hisoblanadi. “Vokal” fanida har bir talaba bilan individual, ya‘ni talabaning ovoz imkoniyatlaridan kelib chiqqan holatda yakka tarzda dars o‘tiladi. Ushbu fanning asosiy vazifasi talabalar ovozini ilk mashg‘ulotlardan boshlab kuylash malakalarini shakllantirib, ovoz apparatini bosqichma-bosqich ijodiy jarayonga tayyorlab borishdan iboratdir.

NATIJALAR VA MUHOKAMA. Vokal san‘ati vositasida talabalarning estetik va badiiy didini tarbiyalash, ularning ijrochilik qobiliyatini rivojlantirishda talabchanlik bilan uzluksiz ish olib boriladi. Talabalarga o‘zbek, qardosh xalqlar vokal asarlari, shuningdek, chet el kompozitorlari tomonidan yaratilgan nodir asarlaridan o‘rgatilib, professional uslubda kuylash malakalari shakllantirilib boriladi.

Inson ovozi – tabiatning eng noyob sozidir. Insonning ovoz apparati o‘ziga xos murakkab musiqa asbobi bo‘lib, u o‘zining rang-barang tembr boyligi, nihoyatda nozik musiqani ifodalash xususiyatlariga egaligi bilan barcha musiqa asboblardan ustun turadi. Shu bois unga bo‘lgan cheksiz qiziqish, uni o‘rganish ko‘plab vokal mutaxassislarini, musiqa nazariyotchilarini, olimlarni o‘ziga jalb etib, turli bahs-munozarlarga, ko‘plab risolalarning yaratilishiga sabab bo‘lmoqda. Har bir insonning o‘zi individum, tabiiyki, uning ovoz apparati ham betakror

tuzilishga egadir. Tabiatan inson ovozi qanchalik to‘g‘ri qo‘yilgan bo‘lmasin unda professional vokal ko‘nikmalarini hosil qilish zarurdir. Vokal o‘qituvchilari yigit va qizlarning ovoz imkoniyatlari haqida mukammal bilimga ega bo‘lishlari shart. Talabada xonandalik ovozini tarbiyalashda bir qator metodik qo‘llanmalarga amal qilish kerak. Ularga vokal kuylash ko‘nikmalarini o‘zlashtirishda avval ovoz apparati tuzilishi haqida tushuncha berib o‘tish juda muhimdir.

Tovushni hosil bo‘lishida inson organizmining bir qator organlari: og‘iz, burun bo‘shlig‘i, tovush paychalari, halqum, bronx, o‘pka, nafas mushaklari, diafragmalar ishtirok etadi. Ovoz hosil qilishda yuqorida aytib o‘tilgan a‘zolar asab tizimining buyrug‘ini bajaradilar. Qo‘shiq aytish jarayonida ular bir organizmdek birlashadilar. O‘qituvchi birinchi darslardan talabani tabiatan qanday nafas olishini kuzatishi va o‘rgatishi bilan bir qatorda, talabaga bir qancha mashqlar orqali xonandalik nafas turlarini ko‘rsatishi zarur. Talabaga nafasni asta-sekin, chuqur olib, to‘g‘ri taqsimlab chiqarishni o‘rgatish muhim. Nafas olish shovqinsiz, yengil bo‘lishi va chuqur nafas olish uchun talaba “gul isini hidlanishi”ni tasavvur qilishi lozim. Xonandalik nafasni asta-sekin rivojlantirish va mustahkamlash kerak. Tovush hosil qilishda nafas olish naycha yo‘llari, burun bo‘shliqlari, artikulyatsiya, bo‘g‘iz, rezonator va bir qator mushaklar qatnashishi, erkin kuylashga o‘rgatishda paychalar to‘g‘ri kuchlanishi va bo‘g‘izni siqmaslik holatlari tushuntirib boriladi. Tovushni to‘g‘ri hosil etishda meyordan ortiq nafas olmaslik, yetarlicha nafas olmasdan kuylamaslik, tovush atakasida hosil bo‘lgan hisni keyingi jumlagacha o‘tguncha saqlab qolish asosiy shartlardan biri ekanligi uqtirib borilishi kerak. Ovozlar aniqlanayotganda bir qator belgilarga, ya‘ni: diapazon, tembr, ovoz apparatini anatomik-fiziologik holati, o‘tkinchi notalarga e‘tibor berish zarur. Ovoz sozlash jarayoni talabalar ovozini rivojlantirishdagi muhim bosqichlardan hisoblanib, unda foydalaniladigan mashqlarda qat’iy ketma-ketlik qonuniyatga rioya qilish zarur. Talaba mashqlarni kuylayotgan vaqtda tomoq erkin va siqilmasligi kerak. Barcha ovozlarga dastlab o‘rta registrda kuylash tavsiya qilinadi.

Masalan, yumuq ovoz bilan kichik mashqlarni xromatik intervallar bo‘yicha yuqori va pastga kuylash, unli tovush mashqidan unli va undosh tovushli mashqgacha kuylash, sekin tempdan-tez tempgacha bo‘lgan mashqlarini kuylash o‘rgatiladi. Har bir mashqlar orasidagi vaqt interval imkon qadar kengroq bo‘lishi va ularni kuylash davomida tovushning to‘g‘ri hosil bo‘lishiga, intonatsion tiniqligiga, nafasni to‘g‘ri olib uni taqsimlanishiga talabani shoshtirmasdan o‘rgatib borish zarur. Talabalarga legatoda ya‘ni jumlar, bog‘inlarni bog‘lab kuylashni o‘rgatish lozim. Ular vokal san’atini asosi bo‘lmish kantilenada kuylash – eng muhim jihat ekanligini tushunib eyetishlari kerak.

Vokal jarangi ifodaliligi, tovush sifati vokal – texnik ko‘nikmalar: nafasni rezonatorlar ishi, talaffuz apparatini egallashga bog‘liq. Biroq texnik ko‘nikmalarni shakllantirish emotsional yo‘nalish va badiiy ifodalilik bilan birga olib borilishi lozim. Aktyorlikka tarbiyalanayotgan barcha talabalarga xonanda va aktyor vazifalarini alohida, sun’iy ravishda qo‘yish noto‘g‘ri. Talaba yetuk aktyor bo‘lib yetishsa, u yaxshi xonanda hamdir. Aktyorlik va vokal darslaridan

talaba birdek baxramand bo‘lib, ularning chambarchas bog‘liqligini tushunib yetishi kerak. Bo‘lajak aktyorlarga o‘quv jarayonida kuylash mahorati, ya’ni vokal texnikasini egallash bo‘yicha muntazam ravishda bilimlar berib boriladi. Talabalarga xonandalik malakalarini egallashda va ayniqsa musiqiy asarlarning yuqori notalarini ijrosida “niqob”da kuylashni o‘zlashtirib olishlariga katta e’tibor berilish lozim. Esnashni sezish hissi bo‘g‘izni mushak siqilishidan xolos etishga ko‘maklashadi. Bu xaqda professor Sh.T.Pirmatov “Vokal texnikasi asoslari” o‘quv-uslubiy qo‘llanmasida shunday yozadi: “Ovozni yo‘lga qo‘yishning mohiyati tovushni “niqobga” yuborish va ularda yuqori tishlarga tayab turishdan iboratdir. “Niqobdagi” tovush shunday yorqin ifodalanishi kerakki, uning yuqori tishlar ildiziga urayotganligi bilinib tursin”[2:42].

Repertuar ustida ish olib borish jarayonida turli qiyinchilik tug‘ilishi mumkin. Masalan, musiqiy frazaning birinchi notalarga aniq tusha olmaslik yoki frazaning oxirgi bog‘ini noaniq tugatish, musiqiy fraza yo‘nalishda ba’zi bo‘g‘inlarini eshitilmay qolishi, templarni saqlay olmay tezlashtirib yoki sustlashib ketishi va turli kutilmagan emotsional holatlar kuzatiladi. Bularning barchasini o‘qituvchi dars jarayonida ko‘proq vokalizlar kuylatish orqali bartaraf etishga harakat qilishi lozim. Chunki vokalizlar mashqlardan badiiy asarlarga o‘tish bosqichini bajaradi. Vokalizlar mashqlar singari talaba uchun muhim bo‘lgan qo‘shiqchilik ko‘nikmalarini egallashga yordam beradi. Vokaliz talaba mashqlarda egallagan tovush hosil qilish, ovoz yo‘naltirish ko‘nikmalarini qo‘llash va mukammallashtirishga imkon beradi. Vokalizlarni kuylashda intervallar sofligiga, sur‘atlatga, tembr bo‘yog‘iga va dinamik talablarga albatta e’tibor berilishi kerak.

XULOSA. O‘qituvchi talaba bilan yangi asar ustidagi ish jarayonida bo‘g‘inlar talaffuziga e’tibor beribgina qolmay, har bir so‘z va bo‘g‘in ustida ham tinmay ishlashi kerak. Chunki so‘z aniqligi nafaqat ijrochi balki tinglovchi uchun ham nihoyatda muhimdir. Aniq talaffuzga erishish uchun talaba bilan har bir qiyinchilik tug‘dirgan unli va undosh tovushlar ustida ishlash maqsadga muvofiqdir.

Kuylash – bu so‘z bilan boqliq bo‘lgan musiqa san’ati. Musiqiy nutq hosil bo‘lishida nutq a’zolari: oqiz bo‘shliqi, til, yumshoq tanglay, pastki jaq, bo‘g‘iz, hiqldoq qatnashadi. Bu a’zolarining (unli va undosh) nutq tovushlarini yaratishga qaratilgan ishi artikulyasiya (talaffuz) deyiladi.

Talaffuz a’zolari alohida ahamiyatga ega. Bu ovoz apparatining eng harakatchan va irodamizga buysunadigan qismi. Pastki jag‘ harakati, lablar ishi, yumshoq tanglay - bu a’zolar ishi avvalo bo‘g‘iz bilan bog‘liq. Talaffuz a’zolari ishi sustligi, xuddi zo‘riqish kabi butun ovoz apparati ishiga ta’sir qiladi.

Kuylashda yumshoq tanglay va bo‘g‘iz sozligi juda muhim, zero ongimizga bo‘ysungan yumshoq tanglay orqali bo‘g‘izga uning barqarorligiga ta’sir etamiz. Yumshoq tanglayning esnash holatiga kelishi unlilar shakllanishga sharoit yaratadi, ularning dumaloqlashuviga, tembri, buyog‘i, yuqori pozitsiyaga ta’sir etadi. Yuqori notalarni kuylaganda yumshoq tanglayning baland ko‘tarilishi, baland "gumbaz" ni talab qiladi. Bu ayniqsa yigitlar ovozlarida

yuqori notalarni shakllantirishda muhim. Kuylashga jarayoni boshidanoq talabalarni esnashga o‘rgatishga qat’iy e’tibor qaratish lozim, esnash – nafas olish pozitsiyasining tarkibiy qismi sanaladi.

Artikulyatsiya organlarning kuylashda unililar hosil bo‘lishida nutqiy unililardagidan akustika formatiga ko‘ra farqlanadi. Xonandalik ovozi va ovoz apparati ishiga ta’sir usuli vokalga o‘rgatishning fonetik metodi bo‘lib, vokal pedagoikada keng tarqalgan va samarali hisoblanadi.

Artikulyatsiya organlari ishi intensivligi va muvofiqlashganligi nutq tovushlari talaffuz sifati, so‘zlar aniqligi diksiya belgilaydi. Umuman olganda, talaba asarni yaxshi o‘zlashtirib olgach, asardagi dinamik tuslar ustida ish olib borilishi mumkin. Asarlar ustida ishlash yoki o‘rganish jarayonida albatta uni tempiga qarab, holatga kirishib kuylash talab etiladi. Talaba mana shu asosiy bosqichlarni o‘tib bo‘lgach, o‘qituvchi asarni badiiy obrazini tinglovchiga yetkazib berish ustida ishlay boshlaydi. Har bir kuylanadigan asarni talaba shunday ijro etishi kerakki tinglovchi uni nafaqat aktyor yoki xonanda, balki monospektakl ko‘rganday bo‘lishi kerak. Talabada xonandalik ovozini tarbiyalashda o‘qituvchilar yuqorida aytib o‘tilgan sifatlar va xususiyatlarni yillar mobaynida tarbiyalab borishlari kerak.

Vokal texnikasidagi ana shu barcha talablarni o‘zlashtirib olgandagina xonanda kuylayotgan asarlarini tinglovchiga mazmunan mohirona yetkazib berishi mumkin. Kuylash ko‘nikmalarini o‘rganishda talabada ichki tuyg‘u, ijodiy ko‘tarinkilik, mustahkam iroda, fikrlash, o‘z kuchiga ishonch, maqsad sari intilish, yaxshi kayfiyat asosiy jihatlardir.

Asarlar qanday xarakterda yozilmasin ularni tinglovchilarga yetkazib kuylay bila olish uchun ham o‘qituvchi, ham talabadan juda ko‘p mehnat hamda professional yondashuv talab qilinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Madaniyat va san’at atamalarining izohli lug‘ati. – T. 2015, 249 bet.
2. Pirmatov Sh. “Vokal texnika asoslari”. Toshkent.: 2011.
3. PF-60-son 28.01.2022. 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi. Toshkent. 2022. www.lex.uz